

sında, gerçeği görmelerine karşın, bilinçli olarak görmezden gelenler de vardı. II. Dünya Savaşı, yeryüzü dengelelerini allak bullak etmişti. Savaşın ardından gelen ekonomik gelişme, endüstriyel büyüme ve yeniden silahlanma arayışları, çevre sorunlarının göz ardı edilmesine neden oldu. Devletlerin gizli bir uzlaşma gibi ses vermeden izledikleri politikalar sonucunda, Büyük Savaş'ı sonlandıran anlaşmalarda, çevrenin korunmasından söz edilmedi.

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 10 Aralık 1948 günlü ve 217 A(III) sayılı kararıyla benimsenen İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde çevreye ilişkin herhangi bir düzenleme bulunmuyordu. Avrupa Konseyi'nin girişimleri sonucunda 4 Kasım 1950'de Roma'da imzalanan ve 3 Eylül 1953'te yürürlüğe giren "*İnsan Haklarını ve Temel Özgürlükleri Korumaya İlişkin Sözleşme*"de de çevresel haklara yer verilmemişti. Bilindiği gibi Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin kapsamı, izleyen yıllarda benimsenen ek protokollerle genişletilmektedir. Doğrudan Sözleşme güvencesi altına alınmayan çevre hakkı, ek protokollerde de gözetilmedi. Böylece çevreye dönük uluslararası kurallar konulması, uzunca bir süre insanlığın gündeminde yer almadı.

1. Uluslararası Hukuk ve Çevre

Her ülkenin "*kendi kapısının önünü süpürmesi*" gibi yerel ve dar yaklaşımlarla çevre sorunlarına çözüm getirilmesi olanaksızdır. Sınır tanımayan çevre olgusu, bütün insanlığın ortak yaşam alanıdır. Çevre sorunlarına küresel düzeyde yaklaşılması da yeterli değildir. Yeryüzünü çoktan gerilerde bırakan insanoğlu, baş döndürücü bir hızla, geri dönüşü olmayan çöplerini uzaya serpmektedir. Evrensel içeriği ağırlık taşıyan konularla ilgili hukuksal düzenlemelerin de, evrensel ölçülerde ele alınması gerekiyor. Oysa çevrenin uluslararası hukukun konuları arasına girmesi,

SAĞLIKLI
BİR ÇEVREDE
YAŞAMA
HAKKI

ULUSLARARASI
HUKUK VE ÇEVRE

çok yeni bir oluşumdur. Öylesine yenidir ki, insan haklarını gruplar biçiminde sıralandıran hukukçulara göre, sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı, ancak "üçüncü kuşak" haklar arasında anılmaktadır. Bu tür ayrımlar sözü edilen hakların önem sırasına göre değil, çağımız insanının yaşamsal konular karşısındaki ilgisizlik ve aymazlığına göre belirlenmektedir. Hangi gerekçe ile olursa olsun, en önemli ortak varlık olan çevrenin "üçüncü kuşak" düzeyinde kaldığını anımsatan dış kaynaklı söylemleri yakışıksız ve gereksiz buluyoruz. Böylesine olumsuzluklarla yüklü bir ortamda, konunun önemini vurgulayan öncülerin girişimleriyle, yakın zamanda çevre ile ilgili uluslararası ölçekte birçok konferans ve toplantılar düzenlenmiştir. Çevreyi korumayı, yaşamı kurtarmayı ve geleceğe sahip çıkmayı amaçlayan ve yalnız adlarına değinmekle yetindiğimiz bir dizi sözleşme, devletlerin imzalarına açılmıştır. Bu girişimlerin ortak amacı, bilimsel gerçeklerin ışığı altında çevrenin ve doğanın korunması için gereken önlemlerin alınmasıdır.

Uluslararası düzeyde gerçekleşen sözleşme, anlaşma ve bildirgeler, çok esnek kurallar içermekte ve imza koyan devletlere geniş bir devinim alanı bırakmaktadır. Temel araştırma konumuza geçmeden önce, bunlara da kısaca değinmekte yarar görüyoruz. Çevre sorunlarının çözümünde gönüllülük ilkesinden daha ileri aşamalara geçemeyen birçok uluslararası belge, katılımcı devletlere anlaşmalardan kolayca ayrılma olanağını tanımaktadır. Sonuçta hukuksal alanda çevreye ilişkin pek çok düzenleme yapılmasına karşın, yine de çevre sorunları ağırlaşarak ve katlanarak artmaktadır. Türkiye de, doğrudan veya dolaylı olarak çevre sorunlarını ele alan birçok sözleşme ve bildirgeyi imzalamış bulunmaktadır.¹

¹ Kılıç, Selim, Uluslararası Çevre Hukukunun Gelişimi Üzerine Bir İnceleme, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 2, Sayı 2, s. 131 C.Ü. Türkiye'nin Taraf Olduğu Uluslararası Sözleşme ve Protokollerden bazıları:

• Özellikle Su Kuşları Yaşama Ortamı Olarak Uluslararası Öne Sa-

Hukuksal açıdan “çevre”, çok geniş tanımlar içermektedir. Çevrenin, genel anlamda, insan sağlığı ve güvenliğini, flora, fauna, toprak, hava, su ve iklim gibi doğal oluşumları, görüntü seçkinliğini, tarihi anıtları ve insan ürünü olan yapıtları, yada tüm bu öğeler arasındaki ilişkileri içerdiği benimsenmektedir. Kültürel kalıtlar çevrenin

-
- hip Sulak Alanlar Hakkında Sözleşme (RAMSAR)
- Nesli Tehlikede Olan Yabani Hayvan ve Bitki Türlerinin Uluslararası Ticaretine İlişkin Sözleşme(CITES)
  - Akdeniz'in Kirlenmeye Karşı Korunmasına Ait Sözleşme
  - Akdeniz'in Gemilerden Ve Uçaklardan Vaki Olan Boşaltma Sonucunda Kirlenmeden Korunmasına Ait Protokol
  - Fevkalade Hallerde Akdeniz'in Petrol Ve Diğer Zararlı Maddelerle Kirlenmesinde Yapılacak Mücadele Ve İşbirliğine Ait Protokol
  - Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına dair sözleşme
  - Uzun Menzilli Sınırlar Ötesi Hava Kirlenmesi Sözleşmesi
  - Avrupa'nın Yaban Hayatı ve Yaşama Ortamlarını Koruma Sözleşmesi(BERN Sözleşmesi)
  - Avrupa Hava Kirleticilerinin Uzun Menzilli Aktarımlarının İzlenmesi Ve Değerlendirilmesi İçin İşbirliği Programının
  - (Emep) Uzun Vadeli Finansmanına Dair, 1979 Uzun Menzilli Sınırlar Ötesi Hava Kirlenmesi Sözleşmesi Protokolü
  - Akdeniz'in Kara Kökenli Kaynaklardan Kirlenmeye Karşı Korunması Protokolü
  - Akdeniz'de Özel Koruma Alanlarına İlişkin Protokol
  - Nükleer Kaza Veya Radyolojik Acil Hallerde Yardımlaşma Sözleşmesi
  - Denizlerin Gemiler Tarafından Kirlenmesinin Önlenmesine Ait Uluslararası Sözleşme (MARPOL -73)
  - Nükleer Kaza Halinde Erken Bildirim Sözleşmesi
  - Ozon Tabakasının Korunmasına Dair Viyana Sözleşmesi
  - Ozon Tabakasını İncelten Maddeler Dair Montreal Protokolü
  - Ozon Tabakasını İncelten Maddeler Dair Montreal Protokolü Değişikliği
  - Karadeniz'in Kirlenmeye Karşı Korunması Sözleşmesi
  - Karadeniz Deniz Çevresinin Kara Kökenli Kaynaklardan Kirlenmeye Karşı Korunmasına Dair Protokol
  - Karadeniz Deniz Çevresinin Petrol Ve Diğer Zararlı Maddelerle Kirlenmesine Karşı Acil Durumlarda Yapılacak İşbirliğine Dair Protokol
  - Karadeniz Deniz Çevresinin Boşaltmaları Nedeniyle Kirlenmesinin Önlenmesine İlişkin Protokol
  - Tehlikeli Atıkların Sınırlar Ötesi Taşımanın Ve Bertaraf Edilmesine İlişkin Bazel Sözleşmesi

bütünlüğünü tamamlayan ürünler olmaktadır. İnsan yaşamı ve esenliği yalnızca ekolojik dengeyi destekleyen tür çeşitliliğine değil, bunlara ek olarak insana özgü düşünsel, sanatsal zenginlik ve kültürel kalıtlara da bağlıdır. Doğal ve kültürel varlıkların korunmasını amaçlayan bir dizi uluslararası düzenlemenin yürürlüğe konulması, böyle bir arayışın ürünüdür.²

Çevre sorunlarının ülkeler ve halklar arasında daha yakından tanınmasına katkıda bulunan uluslararası girişimler, gönüllü kuruluşların da bu çalışmalara çeşitli düzeylerde katılımlarını öngörmektedir. Kuşkusuz bunlar son derece önemli gelişmelerdir. Çevrenin korunması, öncelikle insanların çevre bilincinin gelişmesini, bireylerin kendi toplumlarını yönetenlere ve uluslararası toplumun sözcülerine seslerini duyurabilmelerini gerektirir. Ancak uluslararası sözleşme ve bildirgelerde, doğrudan sonuç alıcı etkinliklere elverişli bulunmayan başlıca iki büyük eksiklik gözlenmektedir. Bunlardan birincisi, çevre gerçeğini tek bir belge altında ve bütünlük içinde ele alan geniş kapsamlı bir düzenlemenin bulunmamasıdır. Sözleşmeler genellikle, "Akdeniz'de Özel Koruma Alanlarına İlişkin Protokol", "Karadeniz'in Kirliliğe Karşı Korunması" gibi bölgesel nitelikteki, ya da "Yabani Hayvan ve Bitki Türlerinin Geliştirilmesi", "Ozon Tabakasının Korunmasına İlişkin Sözleşme", "Tehlikeli Atıkların Sınırlar Ötesi Taşınması" gibi belli konuları içeren sınırlı ölçekteki düzenlemelerdir. Böylesi oluşumlar, aşama aşama bütünlüğe ulaşmak açısından kişileri ve örgütleri kendi bilgi birikimlerine, uzmanlık alanlarına yönlendirmek açısından yararlı olabilir. Ancak sağlıklı bir çevrede yaşama hakkını ayrıntılı ve kapsamlı biçimde ele alan düzenlemelere rastlanmamaktadır. Örneğin, AİHS'nin 2. maddesinde yer alan, "Herkesin yaşama hakkı yasanın korunması altındadır..." ya da 3. maddedeki "Hiç kim-

² Sav, Özden, *Akdeniz Çevresinin Korunması ve Bölgesel Bir Düzeyleme Örneği*, Turhan Kitabevi, s. 43, Ankara.

se işkenceye, insanlık dışı ya da onur kırıcı ceza ve işlemlere tabi tutulamaz." gibi kesin ve buyurucu nitelikteki kurallara, çevre sözleşmelerinde genellikle rastlamıyoruz.

2. Stockholm Konferansı ile Başlayan Uluslararası Süreç

Uluslararası çevre hukukunun gelişmesine katkıda bulunan en önemli girişim Stockholm Konferansı olmuştur. Bu konferanstan önce çevre hukukunun, uluslararası hukukun bağımsız bir dalı düzeyine ulaştığı söylenemez. Eğer çevrenin hukuk yoluyla korunup geliştirilmesine bir başlangıç noktası alınacaksa, kuşkusuz en uygun kilometre taşı, 1972 yılında Stockholm'de gerçekleşen Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı'dır. Böylece çevre sorunları ilk kez uluslararası bir konferansın temel konusu oluyor ve bu girişim ile birlikte uluslararası çevre hukuku alanında yeni bir süreç başlıyordu.³

Stockholm Bildirgesi'nin 1. maddesinde; "*İnsanın; özgürlük, eşitlik ve yeterli yaşam koşulları sağlayan onurlu ve refah içindeki bir çevrede yaşamak, temel hakkıdır. İnsanın, bu günkü ve gelecek kuşaklar için çevreyi korumak ve geliştirmek için ciddi bir sorumluluğu vardır. Bu bakımdan; kayıtsızlık, ırk ayrımı, ayrımcılık, sömürgecilik veya diğer biçimlerde ortaya çıkan baskı, yabancı egemenliğini destekleyen, sürekli kılan politikalar mahkum edilmiştir ve terk edilmelidir.*" deniliyordu. Bildirge'nin 2. maddesinde, güncel gereksinimlerle gelecek kuşakların yararlarını dengeleyen "*...özenli planlama ve yönetim ile dünyanın doğal kaynaklarının, hava, su, toprak, flora ve fauna*" ile birlikte, doğal ekosistemlerin korunmaları öngörülmüyordu. 3. maddede, durağan bir varlık olmayan doğanın, kendi üreme ve üretme olanaklarına insanlarca destek verilerek yenilenmesine katkıda bulunulması ge-

³ Özdek, Yasemin, *İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı*, TODAİE Yayını, S 73, 1993, Ankara, 2001